

Benešovy dekrety a jejich důsledky

Emanuel Mandler

I. Historické pozadí dekretů

Každý rok se slaví výročí pražského povstání roku 1945, hovoří se o něm opravdu dost. Přitom pražské povstání prakticky nezanechalo materiální důsledky. V téže době probíhala v souvislosti s obnovením samostatného státu v Československu revoluce, která podstatným způsobem ovlivnila budoucí osudy naší země. O revoluci se hovořilo také dost – před ní i v jejím průběhu. Dnes o ní raději nechceme nic vědět.

Význam tzv. Benešových dekretů spočívá v tom, že byly – lze-li to tak říci – legislativou národně socialistické revoluce roku 1945. Pozadí a příprava této revoluce nám dost napoví o Benešových dekretech samotných.

Stručně řečeno mělo jít o generální opravu dosavadního československého státu. Pod nátlakem nacistické agrese a za lhostejnosti západních mocností se Československo během půl roku po Mnichově (v letech 1938 – 1939) rozpadlo a zůstalo z něho torzo, které bylo snadným soustem nacistického Německa. Hlavními příčinami tak rychlého rozpadu československého státu byla neschopnost české politiky poskytnout ostatním národnostem patřičná kolektivní práva, nepříznivá hospodářská situace a nepochopení západních mocností, že ústupky Hitlerovi, zejména odtržením českého pohraničí, podstatně zhoršují svou mezinárodně politickou a vojensky strategickou pozici.

Během druhé světové války dospěly československá exilová vláda a špičky politické emigrace v Londýně a v Moskvě k závěru, že osvobozený stát bude nutno reformovat. Přitom se nesnažily oponovat radikalizaci obyvatel doma. Prezident Beneš věděl, že obnovené Československo bude mít po válce šanci pouze tehdy, splní-li jeden ze dvou navzájem se vylučujících předpokladů: buď zajistí Němcům, Slovákům, Maďarům a Polákům rovnoprávné postavení, anebo naopak vytvoří národní stát složený pouze s Čechů a Slováků. Přitom československá vláda se po smutných zkušenostech se západními mocnostmi hodlala opřít o Sovětský svaz. Této nové zahraničněpolitické orientaci mělo odpovídat i socialistické zaměření obnoveného československého státu. Vytvoření socialistického národního slovanského státu se stalo cílem oficiální československé reprezentace za války.

V prosinci 1943 předložil Edvard Beneš Stalinovi projekt, jak využít poválečné radikalizace k tomu, aby v Československu vypukla shora řízená revoluce. Po národní stránce to znamenalo zkonfiskovat majetek Němců a Maďarů a obě tato etnika vystěhovat, po sociální stránce pak vyvlastnit velké a větší podniky, ať již byly v rukou kohokoli. Stalin souhlasil a Edvard Beneš mohl s jeho souhlasem v prosinci 1943 přednést tuto ideu reprezentantům českých komunistů v Moskvě v čele s Klementem Gottwaldem. Učinil to slovy, která jsou dnes už takřka slavná: „Budoucí republika bude... státem národním a slovanským... Musí zmizet univerzita německá, dvě německé techniky, střední školy atd. Německý majetek, lázně, doly, továrny, velkostatky přejdou do státní správy... Přes opatření nacionálního charakteru a přes opatření proti boháčům německým otevře se cesta pro radikální hospodářské zásahy a sociální přeměny v českých oblastech.“

Komunističtí předáci v zásadě souhlasili. Po nedlouhé době byla vytvořena koalice čtyř českých a dvou slovenských politických stran, tzv. Národní fronta. Tato koalice měla po osvobození země vládnout. Byly v ní strany národně socialistická, lidová, sociálně demokratická, dvě komunistické strany (česká a slovenská) a slovenská strana demokratická. Opozice nebyla možná.

Benešův plán na poválečnou revoluci byl obecným projektem, který bylo třeba propracovat. Udělali to nikoli politici z londýnského exilu, ale komunisté. Ti předložili ostatním stranám Národní fronty program první československé vlády. Košický vládní program rozváděl výše zmíněný Benešův projekt. Byly v něm ovšem i věci nové nebo částečně nové. Tak hned začátek, který obsahoval oslavu Rudé armády a neblahé zjištění, že se československá armáda svou výzbrojí i organizací připodobní armádě sovětské. Jedním z dalších kroků „vpřed“ mělo být nahrazení nacistické správy vládou „lidem volených a kontrolovaných národních výborů“; blíže nespecifikovaný „lid“ měl právo národní výbory neustále kontrolovat a měl mít možnost je kdykoli odvolat. Vláda chtěla vládnout – a také vládla – právě na základě národních výborů. Tak začala a rozvíjela se poválečná revoluce.

II. Hlavní Benešovy dekrety

Řekli jsme, že tzv. Benešovy dekrety jsou legislativou poválečné revoluce. První vyšly už za války,

poslední podepsal prezident 27. října 1945. Dekretů prezidenta republiky bylo 143. Ale jen zhruba dvě desítky z nich obsahují normy politické, mocenské nebo právní povahy. Kromě několika málo pocházejících ještě z doby exilu, sestavila tyto dekrety vláda a prezident Beneš, z jehož projektu vycházely, je podepisoval. Pokusím se stručně charakterizovat hlavní okruhy dekretů.

a) Konfiskace velkých a větších majetků se na nátlak širokého okruhu obyvatelstva uskutečnila v rozsahu o dosti větším, než si to dr. Beneš původně představoval. Spolu s konfiskacemi německého majetku získal stát přes 2/3 průmyslových podniků. Toto tzv. znárodnění bylo podobně jako instituce, které měly vyvlastněné podniky řídit, obsaženo v Benešových dekretech č. 100 až 104. Předcházel jim však 11. srpna velmi důležitý dekret č. 50, který nese skromný název Opatření v oblasti filmu. Ten nařizoval zestátnění filmových ateliérů a v tomto smyslu to byl dekret „znárodnovací“, zároveň však zavedl státní monopol pro vývoz a dovoz filmů a posléze povoloval veřejného promítání filmů jen těm provozovatelům, které stát určí. Spolu se zestátněním zaváděl tedy na film – který tehdy do jisté míry plnil funkci dnešní televize – přísnou předběžnou cenzuru.

b) Tím se pozvolna dostáváme k změně v celkovém zaměření obnoveného československého státu. Ten se stal státem socialistickým, i když ještě nebyl tímto způsobem definován. Měl však již (opět podle ustanovení Benešových dekretů) určité jednotné instituce k řízení centralizovaného hospodářství – šlo hlavně o tzv. Hospodářskou radu a Plánovací úřad, řídicí se dekretem č. 109/1945 Sb. O řízení výroby. Tato socialistická tendence byla přirozeně zvýrazněna jednoznačnou zahraničněpolitickou orientací ČR na Sovětský svaz. Zdálo by se, že v Benešových dekretech o této zahraničněpolitické orientaci není ani slovo, ale nepřímě a dá se říci brutálně o ní vypovídá ústavní dekret č. 60 z 29. června 1945, jímž Československá republika potvrzuje právě uzavřenou smlouvu o postoupení Podkarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu. Klidná slova dekretu zakrývají skutečnost, že Československo postoupilo Sovětskému svazu Podkarpatskou Rus v důsledku nátlaku J. V. Stalina. Československá vláda se nezmohla na odpor – řídila stát, který již byl vazalem Sovětského svazu.

c) Retribuční dekrety a lidové soudy. Předválečné československé trestní právo by bylo jistě postačovalo k potrestání zrádců a kolaborantů s nacisty. Jenomže existovala představa, že někteří viníci z období protektorátu vyžadují vyšší tresty. Navíc radikální živly viděly svou příležitost a různé vrstvy projevovaly zájem, aby byly odstraněny osoby, které se sice ničím neprovinily, ale byly z toho či onoho důvodu nepohodlné. A tak vznikly podle dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb. tzv. lidové soudy, což byla vlastně obdoba státních soudů, které bylo základem tzv. retribučního soudnictví. Na základě dekretu č. 138 byly potrestáni jak někteří nepochybní viníci, tak ti, s nimiž si některé kruhy v Československu potřebovaly vyřídit účty. Mezi nimi byli také vlastníci, jejichž jmění tak propadlo státu. Retribuční zákonodárství se v jednom ohledu velmi příznivě lišilo od dekretů konfiskačních a národně perzekučních. Zatímco zmíněné dekrety vycházely jednoznačně z pojetí kolektivní viny, orgány ustavené retribučními dekrety posuzovalo jednání a vinu jednotlivců. U tzv. lidových soudů rozhodovala individuální vina.

d) Vyhánění Němců z Československa. To byl vlastně základ poválečné revoluce, její část, s kterou se Česká republika potýká dodnes. Dr. Benešovi a pražské vládě šlo od května 1945 o to, aby do postupimské konference (koncem července 1945) bylo z Československa vyhnáno co nejvíc Němců, a aby tak velmocí byly postaveny víceméně před hotovou věc. Před postupimskou konferencí podle přání západních mocností nemohlo Československo oficiálně Němce odsunout. Činilo to neoficiálně tzv. divokým odsunem. Tomáš Staněk o tom píše: „Za účelem izolace vznikaly záchytné, internační a pracovní tábory, naplnila se stávající vězeňská zařízení. (...) K nejzávažnějším důsledkům postupu vojenských, správních a bezpečnostních orgánů patřilo po zakončení války a pak v červnu až srpnu 1945 nucené vysídlování Němců z jejich domovů... část obyvatelstva byla soustředěna, další nasazena na práce... nebo přesunuta za hranice. Usedlosti, byty a domky byly obsazeny, německý majetek byl někde doslova vydrancován... Němci museli nejčastěji ve velmi krátké době opustit svá bydliště..., pak byli zařazováni do pěších kolon nebo transportů.“

I když se vyhnání Němců uskutečňovalo až do postupimské konference neoficiálně, Benešovy dekrety stanovily velmi přesně některé z jeho podmínek. 21. schůze pražské vlády zřídila komisi, sestávající z ministra vnitra, z ministra zahraničních věcí a z ministra národní obrany, která připraví vystěhování Němců a Maďarů. Komise měla předložit výsledek své práce vládě do pěti dnů.

V souladu s tím se vytvářely předpoklady pro vyhnání Němců. Už v prosinci 1944 československá exilová vláda v dekretu, jímž zřídila národní výbory, stanovila, že „pro správu obcí a okresů s většinou obyvatelstva státně nespolehlivého jmenují se...komisaři, popřípadě komise správní“. 19. května 1945 uvalil dekret č. 5/1945 Sb. národní správu na majetek všech „osob státně nespolehlivých“, za které se považovaly zejména „osoby národnosti německé nebo maďarské“, to znamená hlavně „osoby, které při kterémkoli sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé nebo maďarské národnosti“. Ještě dlouho

před konferencí vítězných mocností v Postupimi (21. června 1945) podepsal prezident důležitý dekret č. 12/1945 Sb. O konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců a Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Tento dekret odebral zemědělskou půdu všem Němcům a Maďarům. Je neobyčejně významný tím, že poukazuje na kolektivní charakter viny, podle které postupovalo vyhánění Němců z Československa.

Z konfiskace zemědělské půdy podle dekretu č. 12 existovaly totiž výjimky. Dekret se nevztahoval na osoby německé národnosti, které „se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.“ Mýlili bychom se však, pokud bychom se domnívali, že konfiskace půdy se nevztahovala například na tzv. „antifašisty“ německé národnosti, kteří měli to štěstí, že přežili věznění v koncentračním táboře. Ministerstvo vnitra vysvětlilo národním výborům, že „přiznat výjimku z konfiskace lze jen tehdy, prokáže-li dotyčná osoba, že se aktivně účastnila boje za zachování celistvosti a osvobození ČSR. Trpění pod nacistickým nebo fašistickým terorem nestačí pro vynětí zemědělského majetku z konfiskace. Je to tak proto,“ pokračuje ministerstvo vnitra, že „účelem dekretu č. 12 je odejmout držbu zemědělské půdy co největšímu počtu osob německé národnosti.“

Další dekrety vztahující se na Němce a Maďary rozšířily výjimky z kolektivních represí, zejména tím, že odstranily podmínku aktivního boje za celistvost a osvobození ČSR. I tak šlo o nemnohé výjimky a základ kolektivní viny pro protiněmeckých dekretů zůstal.

Vláda připravila v polovině června 1945 dekret „o odsunu civilního obyvatelstva a vnitřním osídlení... který stanovil „odsun německého obyvatelstva německé nebo maďarské státní příslušnosti“. Takovým dekretem by se ovšem před Postupimí pražská vláda protivila vůli západních mocností, a tak ho prakticky vydat nemohla. Pospíchala však a rozhodla se odsunout Němce jinými prostředky než pomocí dekretů. Z návrhu dekretu, o němž hovoříme, vypustila část o odsunu, takže vznikl dekret č. 27/1945 Sb. o vnitřním osídlení, v němž se říká, že „vnitřním osídlením se rozumí soubor všech opatření, která slouží k navrácení všech oblastí Československa původnímu slovanskému živlu“. Kdybychom neznali původní návrh dekretu, asi bychom nevěděli, o čem jde; většinu pohraničí kolonizovali Němci, takže neměla původní slovanské osídlení!

Teprve po čtrnácti dnech, kdy mocnosti antihitlerovské koalice schválily „transfer“ Němců, podepsal prezident republiky dekret č. 33/1945 Sb. O úpravě československého státního občanství...“, na jehož základě se pak uskutečňoval od ledna 1946 legální odsun německého obyvatelstva. Výjimky byly rozšířeny, ale beztak se vztahovaly na úzký okruh osob. Dekret č. 137/1945 Sb. povolil pro účely odsunu zřizování koncentračních táborů a důležitý dekret č. 108/1945 konfiskoval Němcům veškerý zbylý (to znamená všechno) majetek. Podle dekretu č. 71/1945 Sb. byli Němci podrobeni pracovní povinnosti a zbývající dekrety a nařízení zrušily v Československu všechny německé spolky a německé školy, včetně tří vysokých škol. Vyhnání Němců, tato etnická čistka, která stála desítky tisíc lidských životů (kolik přesně, to se už nikdy nikdo nedozví) skončila.

Mělo však a dosud má dohru, zákon (nikoli tedy dekret) č. 115/1946 Sb. Individua, patřící spíše k lidské spodině, která organizovala utrpení vyháněných Němců, ti, kteří je fyzicky týrali a dopouštěli se vraždění, mohli být podle tohoto zákona amnestováni. Zákon říká: „Jednání, k němuž došlo od 30. září 1938 do 28. října 1945“ (sic) „a jehož účelem bylo přispět k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné.“

Takový zákon by v tehdejší Evropě nebyl ničím výjimečným, kdyby jeho platnost nevypršela teprve pět měsíců po skončení války. To znamenalo, že se vztahoval také na viníky poválečného utrpení německého obyvatelstva. Navíc formulace této amnestie není jednoznačná, takže viníkům mohlo být jejich jednání prominuto, ale také nemuselo. Jako kdyby tento zákon počítal, že provinilci mohou v některých případech spolupracovat s tajnou policií.

III. Důsledky Benešových dekretů

Jak jsme viděli, Benešovy dekrety významně přispěly k úspěchu národně socialistické revoluce po druhé světové válce. Nemůžeme revoluci a dekrety, její legislativu, je od sebe oddělit, a to tím spíš, chceme-li posoudit jejich důsledky. Stručně řečeno: Výsledkem poválečné revoluce byla přeměna Československé republiky, opírající se o Západ, v stát socialistický, vazalsky připoutaný k Sovětskému svazu. Většina českého průmyslu a finančních podniků měla nového vlastníka – stát – i první instituce pro jednotné řízení státních podniků. Tento tzv. lidově demokratický stát se vyznačoval omezenou pluralitou a řízenou

demokracií, v níž byla zakázána politická opozice.

Základem poválečných událostí byla etnická čistka, jejíž obětí bylo německé obyvatelstvo. Normy Benešových dekretů se vztahovaly rovněž na příslušníky maďarské menšiny. Byl jim rovněž zkonfiskován veškerý majetek, avšak pro negativní postoj velmocí nebyli odsunuti. Etnická čistka skutečně vytvořila z Československa slovanský „národní“ stát.

Poválečná etnická čistka zplundrovala české a moravské pohraničí. Úbytek obyvatelstva se dodnes nepodařilo nahradit, a to zvláště proto, že bylo vystěhováno hodně těch, kteří představovali vysoce kvalifikované pracovní síly. Ty pomohly hospodářskému rozvoji Bavorska, a v Čechách chyběly. V Československu zato nastaly změny trvalejšího charakteru. Odstranění vrstvy majetných vlastníků spolu s legálními i nezákonnými zábory německého majetku (zemědělská půda, nemovitosti, národní správy) přispěly k znatelnému posunu obyvatelstva doleva a k rovnostářství. Při neexistenci opozice mohla tak vzniknout silně nacionalistická a samozřejmě protiněmecká národní jednota. To se projevilo jak ve volbách roku 1946, tak v únoru 1948, kdy komunisté samojediní získali moc ve státě.

Události národně socialistické revoluce měly a mají dlouhodobější následky. Po roce 1989 přirozeně nová demokratická politická garnitura rychle odstranila závislost Československa na Sovětském svazu a váhavě se otáčela a otáčí směrem k Západu. Ale s dalšími pozůstatky poválečné revoluce se vyrovnávala nedokonale nebo vůbec ne. Nevyrovnala se s nacionalistickým zaměřením české politiky, což přispělo k rozložení Československa, a ztěžuje důležité vyrovnání s odsunem Němců. Oficiální politika chce zachovat neexistující výsledky druhé světové války – rozuměj naší národně socialistické revoluce. S mamutími podniky vzniklými znárodněním v roce 1945 si česká politika dlouho nevěděla rady jinak, než že je nechala financovat velkými státními bankami; politický systém v roce 1989 zahrnul rovněž zdegenerované strany Národní fronty a „nereformovanou“ komunistickou stranu.

Nezdá se, že by šedesát let po událostech, které zcela změnila směr vývoje státu, bylo možné nevyrovnat se s revolucí, která u nás byla a zanechala tak znatelné následky. Jenže v Česku to možné je. Až se s ní vyrovnáme, poznáme to na celkovém zlepšení politické situace.

(Předneseno na shromáždění Soužití, sdružující polskou, maďarskou a slovenskou menšinu v Česku)

Tento článek byl uveřejněn na <http://www.cs-magazin.com> v únoru 2006.
Přetisk na www.go-east-mission.de se svolením redakce, květen 2006.